

XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARIDA TABIAT RAMZLARINING BADIY TALQINI

Sharipova Raxima Muxtorovna

Navoiy davlat universiteti, 120100 Navoiy viloyati, Navoiy shahri

Аннотация: *Данная статья в мировом литературоведении ведутся определенные исследования по таким вопросам, как определение метафорических, смысловых значений символов природы, их выразителей общечеловеческих и национальных аспектов человеческой психики, чувств и переживаний, как важной части пейзажной лирики, исследование их граней, связанных с временами года. В этом смысле особое внимание уделяется научно-теоретическому изучению своеобразия в изображении символов природы, основ их происхождения, образных значений, сопутствующих им лирических образов, которым отводится большое место в лирике.*

Ключевые слова: *стихотворение, природа, сравнение, анализ, творчество, лирический персонаж, метафора, образ.*

Abstract: *This article in world literary studies is conducted certain studies on such issues as the definition of metaphorical, semantic meanings of symbols of nature, their expressions of universal and national aspects of the human psyche, feelings and experiences, as an important part of landscape lyrics, the study of their facets associated with the seasons. In this sense, special attention is paid to the scientific and theoretical study of the originality in the depiction of symbols of nature, the basis of their origin, figurative meanings, accompanying lyrical images, which are given a large place in the lyrics.*

Keywords: *poem, nature, simile, analysis, creativity, lyrical hero, metaphor, image.*

Kirish. Mustaqillik yillarida o‘zbek adabiyotshunosligida tabiat ramzlarining she’riyatdagi kelib chiqish asoslari, mumtoz va zamonaviy adabiyotdagi badiiy tadriji, timsoliy ma’nolarini muayyan ijodkorlar asarlari asosida yoritishga katta e’tibor berilmoqda. She’riyatda tabiat ramzlari hayotiy mazmun-mohiyat kasb etadi. Shu jihatdan shamol, bulut, yomg‘ir, qor singari tabiat ramzlariga bag‘ishlangan she’rlar o‘ziga xos badiiy tizimni tashkil etadi. Adabiyotshunoslik ilmida bu obrazlar mohiyatini ochib berish yo‘nalishida bir qator ishlar amalga oshirilgan.

Tadqiqot ob’ekti va qo‘llanilgan metodlar

Tadqiqotning ob’ekti sifatida o‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunalari, O‘zbek folklori janrlariga doir manbalar, asosan, T.Mirzayev, O.Safarov, D.O‘rayevalarning 2008 yilda nashr etilgan “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi xrestomatiyasi”da kiritilgan xalq maqollari va

qo'shiqlaridan olindi. Tadqiqot mavzusini yoritishda tasniflash, tavsiflash, tarixiy-qiyosiy, kontekstual, kompleks va funktsional tahlil usullaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Tabiat ramzlari tasviri o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalarida va mumtoz adabiyotda muhim o'rin tutadi. Shu jihatdan bu ramzlarning genezisini quyidagicha tasniflash mumkin:

1. O'zbek xalq og'zaki ijodida.

2. O'zbek mumtoz she'riyatida.

O'zbek folklori janrlarida qor, bulut, yomg'ir, shamol timsollari bir qator ramziy ma'nolarni ifodalab keladi. Maqol va qo'shiqlarda aks etgan tabiat ramzlarining o'ziga xosligi ayniqsa diqqatni tortadi. Jumladan, "Qish qorli – yoz yomg'irli"[1.183.] maqolida tabiatning ikki fasli haqida fikr yuritilgan. Qadimda ko'proq ikki fasl: zimiston va tobiston ajratilgan. Yuqoridagi maqolda ham shu nazarda tutilgan va qor qishning, yomg'ir esa yozning (aslida bahor) xususiyatini ifodalab kelgan. "Qishning qori – yozga dori" maqolida esa qishda yoqqan qor yozda mo'l hosil uchun asos bo'lishi ma'nosi ifoda etilgan. "Yoz yomg'iri yondan o'tar, Qish yomg'iri jondan" maqolida yoz yomg'iri va qish yomg'iri kontrast qo'yilgan. "Yoz yomg'iri – ilon bilan chayon" maqolini tarixiy taraqqiyotning mahsuli deyish mumkin. Xalqimizda yozda yoqqan yomg'ir xosiyatli sanalmaydi, u daraxtlar va ekinlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. "Yomg'ir – ekinning joni"da esa bahor yomg'iri haqida so'z ketmoqda. Unda yomg'ir ekinlarning gurkirab o'sishiga yordam berishi nazarda tutilgan. "Savr yomg'iri – sariq oltin"da bahorda yoqqan yomg'ir mo'l hosil uchun zamin hozirlashiga ishora bor. Chunki Sharq taqvimiga ko'ra hamal (21 martdan 21 aprelgacha)dan keyin savr oyi keladi. Bu vaqtda yoqqan yomg'ir na'fli bo'ladi. "Soyda yotma, sel olar, qirda yotma, yel olar" maqoli hayotiy mazmunga ega. Chunki soyda yotgan vaqtda sel oqizish ehtimolga yaqin, qirda yotsa, yel ta'sirida shamollash mumkin. "Toqqa qalin qor tushgani – yerning qonib suv ichgani" maqolida ham qishda qor yog'ishi yerning hosildor bo'lishiga yordam berishi ifoda etilgan. "Chilla qori – yerning qoni" esa bunga sinonim bo'lib kelgan. "Baland tog'da qor bo'lur, Er yigitda or bo'lur" maqolida parallelizm qo'llangan. Ya'ni baland tog'dagi qor bilan er yigitdagi or yonma-yon qo'yilgan.

Xalq topishmoqlarida esa tabiat ramzlari predmet nomi bo'lib kelgan. Tabiat hodisalarini xalqona sifatlash ularning o'ziga xos obrazli ifodasini yaratadi. Jumladan, "Oyog'i yo'q qochadi, Qanoti yo'q uchadi" topishmog'idagi holatlar ifodasidan bulut ekanligi anglashiladi. "Novcha yigit tom teshar"ning javobi yomg'ir bo'lib, novcha yigit yomg'ir ramzi bo'lib kelgan. "Oppoqqina dasturxon, Yer yuzini qoplagan"ning javobi qor bo'lib, bunda oppoq dasturxon qorning metaforasi bo'lib kelgan. "Qo'lsiz, oyoqsiz eshik ochar" topishmog'ining javobi shamol bo'lib, uning harakatiga ishora qilingan. [9]

O'zbek xalq qo'shiqlari tizimida ham tabiat ramzlariga keng o'rin berilgan. Jumladan:

Sust xotin, sulton xotin,

Ko'lankasi maydon xotin.

Hosillar mo'l bo'lsin, sust xotin,

Dehqonning uyi to'lsin, sust xotin.
Yomg'irlarni yog'dirgin, sust xotin,
Yomonning uyi kuysin, sust xotin...
Havolarni yog'dirgin, sust xotin,
Bug'doylarni bo'ldirgin, sust xotin.
Osmondan tomchi tashlab, sust xotin,
El-u yurtni to'ydirgin, sust xotin.[9]

“Sust xotin” qo'shig'i yomg'ir chaqirish marosimida ijro etilgan. Qurg'oqchilik bo'lib, ekinlar quriy boshlaganda xalq shu qo'shiqni aytib, yaratgandan yomg'ir so'ragan. Chunki yomg'ir yog'sagina, hosillar mo'l bo'lgan, omborlar bug'doyga to'lgan. Ko'rinadiki, yomg'ir qut-baraka, to'kinchilik va xalq farovonligining ramzi bo'lib kelgan.

Choymomo, choy, choy, choy//Chayilib qolsin bu shamol.
Bosa-bosa beringlar, //Bosilib qolsin quv shamol.
Ucha-ucha beringlar, //Uchilib qolsin quv shamol.
Choymomalar o'libdi, //O'g'li yetim qolibdi.
Choymomaning onasi, //Amakisiga boribdi.[9]

Tabiatda shamolning ham ijobiy, ham salbiy jihatlari mavjud. “Choymomo” va “Yalli momo” marosimlari bir necha kun esgan surunkali shamolni to'xtatish uchun o'tkazilsa, “Yo Haydar” shamol chaqirish marosimi ekanligi fikrimizga dalildir. “Choy momo” marosimida ijro etilgan yuqoridagi misralar orqali kishilar o'z turmushlariga zarar yetkazuvchi shiddatli shamolning to'xtashini yaratgandan so'raganlar.

Xalq lirik qo'shiqlarida ham tabiat ramzlari turli timsoliy ma'nolarni ifodalab kelgan:
Toshga yomg'ir kor qilurmi //Muttasil yoqqan bilan.
Davlatingiz kam bo'lurmi, //Bir qiyo boqqan bilan.[9]

Tajohuli orif asosiga qurilgan yuqoridagi satrlarda yomg'ir ishqda o'rtangan insonga visol umidi va mashuqa diydoriga vosita bo'lib xizmat qilgan.

Turkiy xalqlar yozma yodgorligining eng qadimiylaridan bo'lgan “Irq bitigi”da er yigitning ruhiy holati tabiat ramzlari bilan yonma-yon tasvirlanadi. Quyoshning chiqishi esa ijobiy holat sifatida keltirilgan. Tabiat hodisalariga bu kabi yondashish mumtoz va zamonaviy shoirlar ijodida o'ziga xos an'ana sifatida ko'p takrorlanadi.

Er (yigit) qayg'uli,
Osmon bulutli bo'ldi.
Ular orasida quyosh balqidi,
Qayg'u orasida shodlik keldi,
Bilib qo'ying: bu-yaxshi .

O'zbek folklorshunosligi va adabiyotshunosligida tabiat ramzlari she'riyat misolida maxsus tadqiq etilmagan. Faqat muayyan davr she'riyati va muayyan ijodkor asarlari tahlili jarayonida shamol, bulut, qor, yomg'ir obrazlariga munosabat bildirilgan. Xalq lirikasi misolida tabiat ramzlarini tadqiq etgan folklorshunos olim A.Musaqulov bulut, yomg'ir, shamol, qor obrazlari mohiyatini yortib bergan. Uning fikricha: «Jahondagi birinchi

ayolning ismi Momo Havo (Eva) bo‘lganligini eslaylik. Animizm barcha dinlar uchun xos belgi bo‘lib, yunoncha – havo, shamol degan so‘zdan olingan. Havo, ya’ni jon jon bilan, keyin bulutga qo‘shilib ketadi.

Men o‘lib tuproqda yotsam,
Har zamon o‘tgin yorim
Etaging shamoli tegsa,
Oromlar olgay jonim

Qo‘shiqdagi etak magiya qoidasiga ko‘ra yorning o‘ziga, etak shamoli uning tirikligiga ishoradir. Yer, suv, olov kultlarini jamlagan tabiat kultlari da shamol ham to‘rtinchi unsur sifatida muhim o‘rin tutadi»[10]. Olim shamol timsolini Momo Havo nomi bilan bog‘laydi va uning tabiatdagi to‘rtinchi unsur deb ataydi. Yoki olim fikrlarini davom ettirib yozadi:

Sabo bilan subhidam
Gul ochilar, yor-yor
Suylaganda og‘zidan
Dur sochilar, yor-yor

An’anaga ko‘ra subhidam – xosiyatli vaqt... Sabo hosildorlik kultidagi shamolning analogi. Shu sababli subhidamgi sabo gulga jon baxsh etadi – gul ochiladi».[10] Bunda shamol obrazi hayotiy ma’no kasb etgan. Ya’ni tonggi shabada tabiatga jon kiritadi, uning esishi natijasida gullar ochiladi.

Ariq suvi oqadi
Jimir-jimir yor-yor
Uyda kelin ko‘ngliga

Yog‘ar yomg‘ir yor-yor, – degan satrlarni tahlil etgan olim yozadi: «Qo‘shiqdagi yomg‘ir obrazini qayg‘u ifodasi desak, katta xato bo‘ladi. Xalq ijodida yomg‘ir va shabnam xosiyatli hodisa, obi hayot darajasigacha ko‘tarilgan. Qolaversa, kelinchakning ota-ona uydan yig‘lab ketishi ayriliq iztirobigina emas, to kuyovning uyiga borguncha yig‘lab borishi marosimiy xarakterga ega bo‘ladi»[10]. Demak, A.Musaqulov xalq qo‘shiqlaridagi yomg‘irni xosiyatli hodisa deb hisoblaydi va unda marosimiy mazmuni ko‘radi. Tabiat ramzlari tasviri Yusuf Xos Hojib, Mahmud Koshg‘ariy, Nosiriddin Rabg‘uziy, Atoiy kabi adiblar asarlarida ham ijodkor badiiy tafakkuridan kelib chiqib o‘ziga xos tarzda ifodalanadi.

Xulosa

Turkiy xalqlar ijodida qadimgi peyzajning yaxshi namunasi sifatida Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asaridagi “Qish bilan Yoz” munozarasi alohida o‘rin tutadi. Atoqli olim N.Mallaev “Qish va Yoz” munozarasidagi to‘rtliklarga alohida to‘xtalib, “Ushbu to‘rtliklar qadim zamondagi kishilarning tabiat hodisalari haqidagi tushunchasi va bu hodisalarga munosabatini ifodalaydi” deydi. Shuningdek, kitobda qadimgi kishilarning xilma-xil his tuyg‘ulari, istak-armonlari konkret tasviri: yam-yashil dalalarni, tog‘larda erigan qor, va muz suvlarining shalola bo‘lib oqishi, quyuc bulut,

yomg'ir, jala va sel orqali tasvirlagani aytiladi. Qadimgi kishilarning yil fasllari haqidagi tushunchalarida tabiat hodisalarini yaxshi va yomon ruhlar bilan bog'lash – dualistik qarash bilan bog'liqligi aytiladi. Taniqli adabiyotshunos N.Shodmonovning yozishicha: asardagi qo'shiq va lirik she'rlarda turli xil voqea va kayfiyatlar ifodalangan. Ular turli badiiy vositalar asosida shakllanadi. Eng ko'p qo'llangan badiiy vositalarga mubolag'a, o'xshatish, sifatlash va tazod kabilarni kiritish mumkin. Shuningdek, ravonlik, ohangdorlik va jo'shqinlik kabi xususiyatlar ularning muhim poetik xususiyatlari sifatida e'tirofga loyiq:

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Spacks P.M. *The Varied God: A Critical Study of Thomson's «The Seasons»* Berkeley: University of California Press, 1959. – 190 p.
2. Cuddon J. A. *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. – London. Penguin Books. 1991. -Pg.124.
3. Sultonov I. *Adabiyot nazariyasi*. – T., 2005. – 282 b.
4. Болтабоев Х. *Адабиёт энциклопедияси*. – Т., Мумтоз сўз. 2015. – 476 б.
5. Каримов Б. *Руҳият алифбоси*. – Т., Фафур Гулом номидаги НМИУ. 2016. - 127 б.
6. Қуронон Д. *Адабиёт назарияси асослари*. – Т., Навоий университети. 2018. - 480 б.
7. Қуронон Д. ва бошқ. *Адабиётшунослик луғати*. – Т., Akademnashr. 2010.- 398 б.
8. Орзибеков Р. *Лирикада кичик жанрлар*. – Т., Ўқитувчи. 1978. - 98 б.
9. Safarov O., Jamilova B., Safarova N. *Bolalar adabiyoti va folklor*. – T.: Turon zamin ziyo nashriyoti, 2015. – 256 b.
10. Мирзаев Т., Сафаров О., Ўраева Д. *Ўзбек халқ оғзаки ижоди хрестоматияси*. –Т., Aloqachi, 2008. – 559 б.
11. Мусақулов А. *Ўзбек халқ лирикаси*. –Т.: Фан, 2010. –185 б.
12. Shodmonov N. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi (1-qism)*. (Eng qadimgi davrlardan XIV asr boshigacha) *O'quv qo'llanma*. –Toshkent: Tafakkur, 2020. –Б. 226